

Kirjat

Stanley Milgram, mies sähköshokki-koneen takana

Gina Perry: Behind the Shock Machine. The Untold Story of the Notorious Milgram Psychology Experiments. Melbourne & Lontoo: Scribe Publications, 2013. 383 s. ISBN 9781922247094.

Stanley Milgramin Yalen yliopistossa 1960-luvun alussa toteuttama koesarja auktoriteetin tottelemisesta on laajasti tunnettu. Siitä on keskusteltu julkisuudessa runsain mitoin, ja se nosti Milgramin (1933–1984) kokeellisen sosiaalipsykologian klassikkojen joukkoon. Oppikirjoissa koe esitellään osoituksena ihmisen käyttäytymisen tilannesidonnaisuudesta ja sosiaalisesta ohjautuvuudesta. Sen mukaan auktoriteettihahmon käskiessä tavallinen kansalainen on valmis kohdistamaan tuskallisia ja mahdollisesti vahingoittavia rangaistuk-

sia toiseen ihmiseen. Tämän johtopäätöksensä hän esitti kommentiksi keskusteluun juutalaisten joukkomurhasta, tukemaan Hannah Arendtin tulkintaa ”pahuuden banaalisuudesta” (*Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, 1963) – ja sellaisena sitä onkin usein luettu.

Yksi näkyvä juonne Milgramin tutkimuksesta käydyssä keskustelussa on sen etiikan kriittinen arviointi. Heti ensimmäisten raporttien ilmestyttyä koejärjestelyjä syytettiin koehenkilöiden kaltoin kohtelemisesta sekä rationaalisia auktoriteetteja kohtaan tunnetun luottamuksen vaarantamisesta. Sitten tiukentuneet tutkimuseettiset säännöt eivät tällaisia kokeita enää mahdollistaisikaan. Toisaalta Milgramin tutkimuksesta käydään vielä nykyäänkin jatkuvaa teoreettista keskustelua, jossa hänen *Obedience to Authority* -teoksessaan (1974) esittämiä tulkintoja on uudelleenarvioitu. Viime vuosina on tutkittu Milgramin alkupe-

räisiä aineistoja mm. retorisen sosiaalipsykologian ja keskusteluanalyysin tutkimusotteilla, jotka poikkeavat kokeellisesta paradigmatista. Tätä kautta on päästy tarkentamaan sitä, mitä Milgramin koetilanteissa oikeastaan vuorovaikutuksen ja kommunikaation tasolla tapahtui.

Australialainen psykologi Gina Perry tarjoaa kirjassaan hyödyllisen tutkimusmatkan Milgramin kokeisiin, niiden taustoihin ja niistä käytyihin keskusteluihin. Perryn pääargumentti on suunnattu eettisiin kysymyksiin, mutta hän syväluotaa samalla Milgramin tutkimuksen taustoja ja vaiheita sekä tapahtumien etenemistä itse koetilanteissa.

Perryn vuonna 2004 alkaneen projektin lähtökohtana oli selvittää Milgramin kokeissa mukana olleiden kokemuksia ja elämäntapahtumia. Neljän vuoden aikana hän haastatteli tavoittamaan koehenkilöitä ja Milgramin kollegoita. Lisäksi hän kuunteli

alkuperäisiä nauhoituksia koetilanteista ja perehtyi Milgramin omiin muistiinpanoihin sekä muuhun arkistomateriaaliin. *Behind the Shock Machine* -teos on kertomus Perryn henkilökohtaisesta tutkimusprosessista mutta samalla myös narratiivi Milgramista ja hänen kokeistaan. Perry kuljettaa lukijaa haastattelusta toiseen ja läpi alkuperäisen koesarjan vaihe vaiheelta. Yli neljäkymmenen vuoden taakse katsovien koehenkilöiden ja tutkijoiden ääni lomittuu keskustelunäytteiden avulla elävöitettyihin sukelluksiin vuosien 1961–1962 kokeisiin sekä niitä seuranneisiin tapahtumiin. Väliin Perry luo tiiviitä katsauksia akateemiseen ja yhteiskunnalliseen kontekstiin ja kerii auki omaa tarinaansa, joka johtaa vähintäänkin kyyniseen analyysiin Milgramista henkilönä.

Kokeissa koehenkilöt nimettiin opettajaksi, jonka tuli rangaista muistitehtävien ratkaisemisessa epäonnistuvaa oppilasta. Rangaistukset olivat sähköiskuja, joiden voimakkuutta lisättiin jokaisella rankaisukerralla. Koehenkilöiden epäröidessä ja vastustellessa iskujen antamista kokeenjohtaja vaati heitä jatamaan ennalta sovitulla repliikeillä: ”olkaa hyvä, jatkakaa”, ”koe edellyttää, että jatkatte”, ”teidän täytyy jatkaa” jne. Totteleminen tarkoitti sitä, että koehenkilö eteni asteikon loppuun saakka pisteeseen, joka ylitti vaarallisen

voimakkaaksi nimetyn iskun rajan. Koetilanne oli huolellisesti lavastettu muistia ja oppimista koskevaksi tutkimukseksi: oppilaana esiintynyt henkilö ei todellisuudessa saanut sähköiskuja, ja varsinainen tutkittava olikin itse opettajaksi nimetty koehenkilö oppilaan sijaan.

Perry alleviivaa useissa luvuissa koehenkilöiden kokemaa hämmennystä, järkytystä, epäuskoa ja ahdistusta tehtävän edetessä ja iskuvahvuuksien kasvaessa. Hän osoittaa koehenkilöille tarjotun psykologisen jälkipuinnin (*debriefing*) puutteita. Sen sijaan, että heille olisi heti kokeen jälkeen kerrottu tutkimuksen todellinen tavoite, heitä esimerkiksi rauhoiteltiin väittämällä, että he olivat toimineet aivan normaalisti antaessaan sähköiskuja ja ettei oppilas ollut niitä edes saanut. Monia koetilanne ja heidän oma käyttäytymisensä siinä jäi kuitenkin vaivaamaan. Jotkut olivat hyvin vihaisia, jotkut häpeissään, mikä näkyi myös vuoden 1963 puolella järjestetyissä terapeutisissa ryhmäkeskusteluissa, joihin tosin osallistui vain murto-osa kaikkiaan lähes 800 koehenkilöstä. Haastatteleamalla 2000-luvulla tavoitettuja koehenkilöitä Perry pyrki osoittamaan kokeeseen osallistumisen ikäviä heijastuksia myös pidemmällä aikavälillä.

Perry kääntää Milgramia tutkijana kohtaan osoitetun ihailun ihmettelyksi, miten tämä kykeni

viemään ihmisille tuskaa tuottaneen kokeensa läpi. Hän uskalsi ottaa riskejä myös silloin kun mahdollisina kärsijöinä olivat hänen omat tutkimusapulaisensa. Psykologien urakilpailu Yalen yliopistossa oli armotonta, joten kovaa asennetta nuori, poikkeuksellisen kunnianhimoinen apulaisprofessori tarvitsikin. Hän halusi ylittää opettajansa Solomon Aschin saavutukset ja jäädä historiaan lisäämällä *konformisuus* kokeiden yhteiskunnallista ja poliittista relevanssia. Perry näkee Milgramin oman perhetaustan sekä muun muassa Eichmannin oikeudenkäynnin tärkeänä taustana sille, että tämä tunnisti kysymyksen auktoriteetin tottelemisesta akateemisen menestyksen mahdollisuutena. Sensaationa julkisuuteen ponnahtaneiden tulosten takana siis oli määrätietoinen pyrkimys: ”Milgramin ura riippui koehenkilöiden tottelemisesta; kaikki hänen valmistelunsa tähtäsivät siihen, että heidät saataisiin tottelemaan.” (Perry 2012, 54, oma käännös.)

Milgram järjesti kokeestaan useita erilaisia versioita, joissa varioitiin eri elementtejä ”opettajan” suhteessa uhriin tai auktoriteettiin – esimerkiksi sitä, kuuleeko ”opettaja” uhrin valittavan sähköiskuja saadessaan. Loppuun saakka totelleiden osuus vaihteli eri versioissa. Eniten huomioita saaneet ja ensimmäiseksi raportoidut tulokset osoittivat yli puolen totelleen,

mutta joissain muissa versioissa yli puolet kieltäytyi jatkamasta, kun taas joissain juuri kukaan ei totellut. Vuoden 1974 kirjassaan Milgram esittelee 18 versiota – mutta jättää kokonaan mainitsematta kuusi. Perry omistaa yhden luvun näille ”salatuille kokeille”, joista yhtä koskevan aineiston tutkijat löysivät vasta 1990-luvulla. Asetelmassa koehenkilöä vaaditaan antamaan sähköiskuja läheiselleen, joko ystävälle tai perheenjäsenelle. Perrylle tämäkin osoittaa, että Milgram heräsi harkitsemaan tekojaan lähinnä valikoidessaan, mitä raportoi ja mitä ei.

Perry osoittelee myös tutkimusten teoretisoinnin ohuutta ja keskeneräisyyttä. Milgramin mukaan maksimaalisten sähköiskujen antaminen selittyi omasta toimijuudesta luopumisella, kun taas kokeen keskeyttäminen oli osoitus kyseisen yksilön kyvystä itsenäiseen harkintaan ja omien intressiensä ajamiseen. Toimijuudesta luopumista hän kutsui hämmäntävästi ”toimijuustilaksi” (*agentic state*), mikä johtui siitä, että hän käytti termiä merkityksessä ”jonkun toisen asiamiehenä (’agenttina’) toimiminen”. Tämän hän taas tulkitsee kärjistyksi niin, että asiamies luopuisi kokonaan omista intresseistään ja toiminnallisesta itsenäisyydestään. Viimeaikaisten, Milgramin aineistoihin porautuvien tutkimusten valossa ky-

symys toimijuudesta kietoutuu paljon monimutkaisemmin itse koeasetelmaan ja siinä esiintyvään neuvotteluun, taivuttelu-retoriikkaan ja vuorovaikutuskaavoihin. Näissä prosesseissa viime kädessä työstettiin sitä, asettuiko koehenkilö tilanteessa kokeen suorittajan vai sähköiskuja vastaanottavan uhrin asiamieheksi. Kuten Perrynkin vyöryttämät esimerkit osoittavat, totteleminen tai vastustaminen oli Milgramin kokeissa kaikkea muuta kuin yksioikoisesti määräytyvää.

Teoreettinen pohdinta ei ole Perryn teoksen päätavoite, mutta hyviä aineksia se tarjoaa siihen runsaasti. Ehkä tärkein anti on se, että kirjan myötä rakentuu hyvin kiinnostava kuva Milgramin oman toimijuuden luonteesta ja merkityksestä. Hänen toimijuutensa oli yhtäältä retoriikkaa, jolla koe oikeutettiin ja valtuutettiin tieteen nimissä, toisaalta koetilanteiden suunnittelun ja toteutuksen tarkoitamaa draaman rakentamista, jossa tutkijoille yhdenlaisena näyttäytyvä tilanne oli lavastettava toisenlaiseksi koehenkilöille. Draaman rakentaminen vaati paitsi kykyä synnyttää uskottavia tilannekehyksiä, myös kanttia ylläpitää niitä huolimatta koehenkilöiden havaitusta levottomuudesta, jännittyneisyydestä ja ahdistuksesta. Perryn kirja tuo esiin monipuolista näyttöä sille argumentille, että maksimaa-

listen sähköiskujen antaminen oli olennaisella tavalla nimenomaan Milgramin saavutus.

Kari Mikko Vesala